

geschiedenis en staatsinrichting CSE KB

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examinerator en gecommiteerde (eerste en tweede corrector):*

Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn de volgende vakspecifieke regels vastgesteld:

- De vakinhoudelijke argumenten waarvan sprake is in de algemene regel 3.3 moeten voor het vak geschiedenis en staatsinrichting afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijk verantwoorde publicaties.
- Indien in een antwoord 'voorbeeld van een juist antwoord' staat, bevat het antwoord **voorbeelden** van juiste antwoorden. Het is **geen** opsomming van alle denkbare juiste antwoorden.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt 1 scorepunt toegekend.

HISTORISCH OVERZICHT EN STAATSINRICHTING VANAF 1848

Nederland (1848-1914)

---

1 C

2 B

3 **maximumscore 2**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- De mening over het algemeen kiesrecht is dat het beter is arbeiders geen algemeen kiesrecht te geven / dat arbeiders niet geschikt zijn als kiezers / dat arbeiders (kennelijk) niet geïnteresseerd zijn in (algemeen) kiesrecht 1
- Deze mening is te herkennen aan de (negatieve) weergave van arbeiders (in de tekst en in de afbeelding) / de arbeiders als luie mensen/dronkaards 1

4 A

5 A

De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)

---

6 **maximumscore 2**

- De soldaat is Oostenrijk-Hongarije 1
- De gebeurtenis vond plaats in 1914 1

7 D

8 **maximumscore 1**

de Centralen

Vraag	Antwoord	Scores
9	maximumscore 2 Voorbeeld van een juist antwoord is:	
	<ul style="list-style-type: none"> Bewering 1 is juist, want in de Grondwet van 1848 stond dat er vrijheid van onderwijs was 	1
	<ul style="list-style-type: none"> Bewering 2 is juist, want er kwam toen financiële gelijkstelling (voor openbaar en bijzonder onderwijs) / want de overheid financierde toen (volledig) ook bijzondere scholen 	1

Het Interbellum (1918-1939)

10	maximumscore 2 maatregel 1, 2 en 4	
	indien drie antwoorden juist	2
	indien twee antwoorden juist	1
	indien minder dan twee antwoorden juist	0
11	maximumscore 2	
	<ul style="list-style-type: none"> De reden voor naamsverandering is dat de VvVK haar doel (de invoering van actief vrouwenkiesrecht) had bereikt 	1
	<ul style="list-style-type: none"> Dat gebeurde in 1919 	1
12	D	
13	maximumscore 2 Voorbeeld van een juist antwoord is:	
	<ul style="list-style-type: none"> De aansluiting gebeurde op een democratische manier, omdat een referendum/volksstemming (in principe) democratisch is 	1
	<ul style="list-style-type: none"> De aansluiting was ondemocratisch, omdat Hitler het land al had toegevoegd (voordat hij om goedkeuring vroeg) / omdat er druk werd uitgeoefend (onder andere door het grote rondje voor de keuze 'ja') om vóór te stemmen / omdat het alleen mogelijk was op Hitler te stemmen / omdat ongeveer 10% van de kiezers (voornamelijk Joden en ex-leden van linkse partijen) niet mocht stemmen 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

De Kristallnacht is een voorbeeld van antisemitisme. Joden/Joodse winkels/synagogen werden aangevallen door (vooral) nationaalsocialisten die de Joden als minderwaardige burgers beschouwden.

indien twee begrippen juist worden gebruikt 2

indien één begrip juist wordt gebruikt 1

Opmerking

Er mogen alleen scorepunten worden toegekend als de begrippen in een juiste onderlinge samenhang en betekenis worden gebruikt.

De Tweede Wereldoorlog (1939-1945)

---

15 maximumscore 1

(in de stad) Rotterdam

16 C

17 A

18 maximumscore 2

- De treinen kwamen uit Westerbork/Vught 1
- De treinen gingen naar Auschwitz (of de naam van een ander vernietigingskamp) 1

19 B

20 D

21 maximumscore 1

de Hongerwinter

22 C

23 maximumscore 1

Eerst gebeurtenis 1, dan 3, vervolgens 2 en ten slotte 4.

Opmerking

Er is maar één juiste volgorde.

Door de tijd heen

---

24 maximumscore 2

- Besluit 1 was **wel** democratisch, omdat het parlement erbij betrokken was / omdat de Eerste en de Tweede Kamer erbij betrokken waren.
- Besluit 2 was **niet** democratisch, omdat de Duitse bezetter geen toestemming vroeg aan het parlement / omdat de Duitse bezetter niet de wettige overheid was.
- Besluit 3 was **wel** democratisch, omdat het een besluit was van de Nederlandse regering die op dat moment als wettig beschouwd werd.
of
Besluit 3 was **niet** democratisch, omdat er geen toestemming was van het parlement / omdat de regering in ballingschap zat / omdat er geen parlement functioneerde op dat moment / omdat koningin Wilhelmina zich de vertegenwoordiger voelde van het Nederlandse volk.

indien drie antwoorden juist	2
indien twee antwoorden juist	1
indien minder dan twee antwoorden juist	0

Opmerking

Een antwoord mag alleen goed gerekend worden als na een juiste keuze een juist argument volgt.

Europa en de wereld (1945-1989)

---

25 maximumscore 2

- reden 1 1
- reden 3 1

26 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- De Sovjet-Unie heeft landen bevrijd, want ze heeft (in Oost-Europa) Duitsland/de nazi's verslagen / het kapitalisme verslagen 1
- De Sovjet-Unie heeft landen bezet, want ze voerde (onder dwang) het communistische systeem in / hield Oost-Europese landen (militair) onder controle 1

27 D

28 maximumscore 1

het IJzeren Gordijn

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

29 **maximumscore 1**
de Sovjet-Unie/Rusland

30 **C**

31 **maximumscore 2**

- beschrijving 1 1
- beschrijving 4 1

32 **maximumscore 2**

Eén van de volgende combinaties:

- De DDR hield op te bestaan door de val van de (Berlijnse) Muur 1
- Dat gebeurde in 1989 1

of

- De DDR hield op te bestaan door de eenwording van Duitsland 1
- Dat gebeurde in 1990 1

Door de tijd heen

---

33 **maximumscore 3**

	foto	uitspraak
Chroesjtsjov	1	c
Gorbatsjov	3	b
Stalin	2	a

- indien zes antwoorden juist 3
- indien vijf of vier antwoorden juist 2
- indien drie of twee antwoorden juist 1
- indien minder dan twee antwoorden juist 0

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

34 maximumscore 2

Voorbeelden van juiste antwoorden zijn (één van de volgende combinaties):

- De politieke leider die het meest zijn politieke doel heeft bereikt is Thorbecke, 1
- omdat hij (door de Grondwet van 1848) bereikte dat Nederland een liberaal-constitutionele monarchie werd 1

of

- De politieke leider die het meest zijn politieke doel heeft bereikt is Kuyper/Schaepman, 1
- omdat hij financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs / de emancipatie van de eigen achterban wist te bereiken 1

of

- De politieke leider die het meest zijn politieke doel heeft bereikt is Troelstra, 1
- omdat hij het algemeen (mannen)kiesrecht ingevoerd wist te krijgen 1

of

- De politieke leider die het meest haar politieke doel heeft bereikt is Aletta Jacobs/Wilhelmina Drucker, 1
- omdat zij (actief/passief) vrouwenkiesrecht ingevoerd wist te krijgen 1

of

- De politieke leider die het meest zijn politieke doel heeft bereikt is Colijn, 1
- omdat hij (als 'sterke man') de groei van de NSB wist te beteugelen 1

of

- De politieke leider die het meest zijn politieke doel heeft bereikt is Drees, 1
- omdat hij verantwoordelijk was voor de opbouw van de verzorgingsstaat 1

Opmerking

Alleen als na een juiste politieke leider een juist, bijbehorend politiek doel wordt gegeven, wordt het tweede scorepunt toegekend.

De nieuwe wereldorde (vanaf 1990)

---

35 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat het hier gaat om de aanslagen (in New York/de Verenigde Staten) van 11 september (2001).

36 B

Door de tijd heen

---

37 maximumscore 2

Bij uitspraak 1 hoort d (= ontzuiling).

Bij uitspraak 2 hoort a (= consumptiemaatschappij).

Bij uitspraak 3 hoort c (= multiculturele samenleving).

indien drie antwoorden juist 2

indien twee antwoorden juist 1

indien minder dan twee antwoorden juist 0

38 maximumscore 2

Eerst 3, dan 5, daarna 4, vervolgens 2 en ten slotte 1.

Opmerking

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

39 maximumscore 2

Bij omschrijving 1 hoort c (= Wilhelmina).

Bij omschrijving 2 hoort d (= Willem II).

Bij omschrijving 3 hoort e (= Willem III).

Bij omschrijving 4 hoort b (= Juliana).

indien vier antwoorden juist 2

indien drie of twee antwoorden juist 1

indien minder dan twee antwoorden juist 0

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinerator in de applicatie Wolf. Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 23 mei. Meteen aansluitend op deze datum start Cito met de analyse van de examens.

Ook na 23 mei kunt u nog tot en met 12 juni gegevens voor Cito accorderen. Deze gegevens worden niet meer meegenomen in hierboven genoemde analyses, maar worden wel meegenomen bij het genereren van de groepsrapportage.

Na accordering voor Cito kunt u in de webbased versie van Wolf de gegevens nog wijzigen om ze vervolgens vrij te geven voor het overleg met de externe corrector. Deze optie is relevant als u Wolf ook gebruikt voor uitwisseling van de gegevens met de externe corrector.

tweede tijdvak

Ook in het tweede tijdvak wordt de normering mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Wissel te zijner tijd ook voor al uw tweede-tijdvak-kandidaten de scores uit met Cito via Wolf. Dit geldt **niet** voor de aangewezen vakken.

6 Bronvermeldingen

De internetbronnen zijn voor het laatst geraadpleegd op 12 juni 2017.

bron 1	naar: H. Algra, Het wonder van de negentiende eeuw. Van vrije kerken en kleine luyden, Franeker 1966, pag. 304
bron 2	J. Romein, De lage landen bij de zee. Een geschiedenis van het Nederlandse volk, Amsterdam 1973, pag. 483
bron 3	www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/view?coll=ngvn&identificer=IISG01%3AADV10555931
bron 4	naar: Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij, 19 december 1914
bron 5	http://srbinfo.info/wp-content/uploads/2014/07/aleksandar-boricic-09preview.jpg
bron 6	eigen beheer Cito / CvTE
bron 7	naar: Maandblad van de Nederlandsche Vereeniging van Staatsburgeressen, nummer 10, Amsterdam 1919, pag. 1
bron 8	naar: De Groene Amsterdammer, 9 januari 2009
bron 9	http://nyctimetraveler.blogspot.nl/2015/03/march-5-1933-one-third-of-german-voters.html
bron 10	naar: K. Postema, Terug in de tijd, Amsterdam 2002, pag. 176
bron 11	http://media.digitalpostercollection.com/2015/10/1942-Douglas-Defends-the-Democracies.jpg
bron 12	naar: http://www.opdewegvanannefrank.nl/deelprojecten/ooggetuigen-interviews/mattheus-sebens
bron 13	naar: Dagblad van het Noorden, 1 oktober 1943
bron 14	naar: http://getuigenverhalen.nl/interview/interview-met-john-vrijdag
bron 15	onderdeel 1: http://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:gyn:NIOD01:49571 onderdeel 2: naar: http://www.wo2kennemerland.nl/Overhalen/bollen.html

- bron 16 naar: <http://www.history.com/topics/cold-war/perestroika-and-glasnost/speeches/radio-free-europe-outlines-escape-plans?m=52af5724c3c2e&s=undefined&f=1&free=false>)
- bron 17 naar: het nieuwsblad voor Sumatra, 1 april 1953
- bron 18 eigen beheer Cito / CvTE
- bron 19 foto 1: <https://i.witnesslife.files.wordpress.com/2012/10/khrushchev-5x7.jpg>
foto 2: <http://cdn.history.com/sites/2/2014/02/stalin.jpg>
foto 3: <http://1.vgc.no/drpublish/images/article/2008/09/30/22398936/1/990/1640950.jpg>
uitspraak a naar: <https://greatspeeches.wordpress.com/category/twentieth-century-speeches/joseph-stalin/>
uitspraak b naar: <http://www.nytimes.com/1991/12/26/world/end-of-the-soviet-union-text-of-gorbachev-s-farewell-address.html?pagewanted=all>
uitspraak c naar: http://www.cvce.eu/en/obj/speech_by_nikita_khrushchev_on_the_cuban_crisis_23_may_1963-en-7a223f24-7d74-434c-928b-85724626734d.html
- bron 20 naar: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010911-16.html>
- bron 21 partij 1 naar: <https://d66.nl/standpunten/kiezen-voor-europa>
partij 2 naar: <http://www.vvd.nl/standpunten/buitenland/europa/203/bemoeienis-eu>